

Alexandru Mareș

DESPRE PATERNITATEA CRONICII
ANONIME A MOLDOVEI (1661–1729)

1. Unul dintre letopisețele care continuă *Letopisețul țării Moldovei* al lui Miron Costin este cel denumit de specialiști *Cronica anonimă a Moldovei*. Scrierea narează evenimentele derulate în această provincie istorică din septembrie 1661 până în septembrie 1729. Ea reprezintă o compilație după cronicile vremii, partea originală conținută fiind redusă la perioada 1716–1729, adică la a treia domnie a lui Mihai Racoviță și la începutul primei domnii a lui Grigore Ghica. Din porunca domnitorului din urmă, cronica a fost inclusă într-o colecție de cronici românești aparținând lui Miron și Nicolae Costin¹, care a fost tradusă în limba greacă, la Iași în februarie 1729, de biv vel sulgerul Alexandru Amiras. Ulterior, în 1741, textul grecesc a beneficiat de o traducere în franceză realizată de Nicolas Génier.

Primul ei editor, Mihail Kogălniceanu, a considerat cronica o scriere anonimă, de unde și titlul sub care a publicat-o: *Cronica anonimă a țării Moldovei*². Menționarea de mai multe ori în cuprinsul scrierii a lui Alexandru Amiras l-a determinat pe I.G. Sbiera să vadă în acest personaj pe adevăratul ei autor³. Această opinie a fost curând îmbrățișată și de alți cercetători (Ovid Densusianu⁴, N. Iorga⁵, Sextil Pușcariu⁶, Giorge Pascu⁷, Șt. Ciobanu⁸), puțini fiind cei care au susținut în continuare că am avea a face cu o lucrare anonimă (Demostene Russo⁹, Constantin

¹ Pentru al cărei cuprins, vezi Dumitru Velciu, *Implicațiile erorii unui copist de manuscrise din 1712 asupra istoriografiei noastre*, în „Revista de istorie”, Tomul 27, 1974, nr. 2, p. 231–233.

² *Letopisiștile țării Moldovii*, tom. III, Iași, 1846, p. 83–174, *Cronicile României sau letopisețele Moldaviei și Valahiei*, a doua edițiune, Tom. III, București, 1874, p. 97–180.

³ *Mișcări culturale și literare la românii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504–1714*, Cernăuți, 1897, p. 182–185.

⁴ *Istoria literaturii române* [curs universitar; București], 1898, p. 616–620.

⁵ *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. I, București, 1901, p. 468–481.

⁶ *Istoria literaturii române*, Vol. I, *Epoca veche*, Sibiu, 1921, p. 175; ediția a II-a, revăzută și întregită, Sibiu, 1930, p. 202, 204.

⁷ *Istoria literaturii române din secolul XVIII*, București, 1926, p. 66–70.

⁸ *Istoria literaturii române vechi*. Ediție îngrijită, note și prefață de Dan Horia Mazilu, București, 1989, p. 282. Autorul considera însă că scrierea „probabil, a fost scrisă în limba greacă și tradusă în românește (și nu invers cum cred unii)”.

⁹ *Cronica Ghiculeștilor*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. 2, București, 1916, p. 18 („cronica atribuită lui Amiras”), p. 19 („Pseudo-Amiras”) și p. 20 („Cronica anonimă, care îndeobște se atribuie lui Amiras”).

LR, LX, nr. 2, p. 231–243, București, 2011

Giurescu¹⁰). După Al Doilea Război Mondial, s-au găsit unii cercetători care, negând în mod explicit paternitatea lui Alexandru Amiras, l-au considerat pe autorul cronicii un anonim; în ochii lor acesta apărea ca „un om fără aversiune față de greci” (Al. Piru)¹¹, „un boier de curte, un intim al lui Grigore Ghica” (Ariadna Camariano – Cioran)¹², „om de cultură, probabil un boier cu învățătură” (Dan Simonescu)¹³. O opinie diferită va adopta acum Dumitru Velciu. Întemeiat pe nominalizarea de 12 ori în cuprinsul cronicii a lui Constantin Costache, el îi va atribui scrierea marelui dregător¹⁴. Ipoteza din urmă ca și ipoteza autorului anonim au fost curând după aceea combătute de C.A. Stoide. Cu acest prilej, istoricul ieșean a pledat pentru atribuirea cronicii lui Alexandru Amiras¹⁵. După un timp, Dumitru Velciu a revenit în favoarea tezei sale (autor Constantin Costache) printr-un studiu mai extins, din care însă nu a mai apucat să publice ultima parte, a patra¹⁶. Cu contribuția din urmă polemica s-a stins.

Examinarea argumentelor produse în susținerea diverselor ipoteze prezentate, precum și unele investigații proprii ne-au permis să ne formăm o părere destul de clară în privința autorului cronicii respective. În cele ce urmează, vom încerca să facem cunoscut punctul nostru de vedere, nu însă înainte de a supune unui examen critic principalele ipoteze enunțate.

2. Ne vom referi pentru început la ipoteza autorului anonim. Prin titlul atribuit cronicii respective de către Mihail Kogălniceanu, acesta a subliniat de fapt incapacitatea din acel moment de a se stabili identitatea autorului. Aceeași părere va reveni aproape, peste un secol, la aceia dintre cercetători care vor considera nesatisfăcătoare argumentele produse în sprijinul paternității lui Alexandru Amiras și, respectiv, a lui Constantin Costache. Câțiva dintre aceștia au întrevăzut în autorul cronicii profilul unui boier de curte. Dan Simonescu a încercat chiar să justifice treapta socială căreia i-ar fi aparținut autorul invocând nemulțumirea exprimată în cronică în privința faptului că, la un moment dat, boierii au fost puși să plătească desetina „țărănește”, precum țaranii¹⁷. Interpretarea ni se pare forțată, întrucât la plata „deseatinei țărănești”, cum o numește cronicarul, erau supuși acum

¹⁰ *Pseudo-Cronicari. I. Enache Kogălniceanu*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. 2, București, 1916, p. 135, 137 („cronica tradusă în grecește de Amiras”).

¹¹ *Literatura română veche*, București, 1962, p. 386.

¹² În *Istoria literaturii române. I. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400–1780)*, București, 1964, p. 646.

¹³ *Cronica anonimă a Moldovei 1661–1729 (Pseudo-Amiras)*. Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, 1975, p. 22; se va cita în continuare Simonescu, *Pseudo-Amiras*.

¹⁴ Vezi recenzia la ediția lui Dan Simonescu, în „Revista de istorie”, Tomul 29, 1976, nr. 4, p. 621–625; se va cita în continuare Velciu, *Cronica*.

¹⁵ *Cronica anonimă și autorul ei*, în „Anuarul Institutului de Istorie și arheologie «A.D. Xenopol»”, XIII, 1976, p. 267–280.

¹⁶ „*Cronica anonimă a Moldovei*”, 1661–1729 (*Pseudo-Amiras*) și problema autorului ei (I), în „Limbă și literatură”, 1993, vol. I–II, p. 59–69, (II), 1993, vol. III–IV, p. 57–71; (III), 1994, vol. III–IV, p. 32–49; se va cita în continuare Velciu, *Cronica anonimă*.

¹⁷ Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 22.

nu numai boierii, ci și mănăstirile și toate breslele¹⁸, deci o masă de nemulțumiți mult mai mare decât cea indicată de Dan Simonescu. Același editor opina că „este greu a identifica cu precizie numele acestui boier și o identificare ipotetică este inutilă”¹⁹. Afirmția sa, pasibilă de o anumită subiectivitate, necesită să fie verificată prin examinarea critică a celor două ipoteze cu candidați desemnați la paternitate.

3. În ordine cronologică, ultima ipoteză formulată îl are ca protagonist pe Constantin Costache. Calitatea de autor al cronicii ce i-a fost atribuită se sprijină pe câteva dovezi inegale ca valoare și, în ultima analiză, lipsite de credibilitate.

Prima dintre ele o reprezintă menționarea lui Constantin Costache de 13 ori²⁰ în cuprinsul cronicii, cele mai multe mențiuni (9) în domnia lui Grigore Ghica, de a cărui încredere s-a bucurat și de la care a obținut înalte dregătorii. Examinarea acestor consemnări, relativ numeroase, nu este însă în măsură să confirme teza lui Dumitru Velciu. De exemplu, menționările lui Constantin Costache în timpul domniei lui Grigore Ghica se datorează funcției de hatman pe care acesta o deținea (patru dintre mențiuni privesc episodul confruntării cu tătarii nohai din Bugeac)²¹. Alteori, semnalarea sa în text are cauze fortuite: numirea sa de către turci în funcția de caimacam²², adică loțiitor domnesc, sau oprirea domnului aflat cu oastea în drum spre Abdula, pașa de Rumele, la „casăle” sale²³. E drept, aflăm și două mențiuni (numirea ca mare vornic al țării de jos²⁴ și desemnarea ca părtaș al „tainei” domnului²⁵), care îl indică drept om de încredere, la un moment dat, al lui Grigore Ghica, dar invocarea acestora este insuficientă pentru a-l impune ca autor al cronicii. Plasarea lui Constantin Costache în rolul cronicarului e îngreuiată și de absența sa din text în timpul domniilor lui Mihai Racoviță (1707–1709), Dimitrie Cantemir (1711) și Nicolae Mavrocordat (1711–1715), când a deținut demnitățile de mare comis²⁶ și mare stolnic²⁷, sau în timpul primei domnii a lui Nicolae Mavrocordat (1709–1710), când a făcut parte din grupul boierilor ostili domnitorului, care au fugit în Transilvania²⁸. Aceste detalii, pe care în calitate de autor ne-am fi așteptat să le găsim consemnate în cronica de față, le aflăm, în schimb, înregistrate, în alte cronici ale vremii.

Al doilea argument furnizat de Dumitru Velciu în sprijinul ipotezei sale este dedus din întreruperea cronicii în anul 1729. Curmarea bruscă în acest an a

¹⁸ *Ibidem*, p. 65.

¹⁹ *Ibidem*, p. 22.

²⁰ Cf. Velciu, *Cronica*, p. 624 („de nu mai puțin de 14 ori”) și Velciu, *Cronica anonimă (I)*, p. 67 („de nu mai puțin de 12 ori”).

²¹ Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 134, 135, 136.

²² *Ibidem*, p. 122.

²³ *Ibidem*, p. 131.

²⁴ *Ibidem*, p. 126.

²⁵ *Ibidem*, p. 146.

²⁶ Ion Neculce, *Opere. Letopiseșul țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 475, 477, 515; se va cita în continuare Neculce, *Letopiseșul*.

²⁷ *Ibidem*, p. 626.

²⁸ *Ibidem*, p. 499–500.

evenimentelor narate s-ar datora faptului că Grigore Ghica, aflând de complotul îndreptat împotriva sa, la care au participat Iordache Lupul (văr primar cu Constantin Costache) și alți câțiva boieri, complot de care nu era străin nici Constantin Costache, i-a interzis acestuia din urmă să continue scrierea cronicii²⁹. În replică, C.A. Stoide se îndoiește că autorul cronicii ar fi fost Constantin Costache, „opozant iremediabil al lui Grigore Ghica și partizan al unei noi domnii a lui Mihai Racoviță”³⁰. Ne raliem și noi acestui punct de vedere, fiind greu de crezut că acest boier participant la complot³¹ putea descrie, de pe o poziție vădit favorabilă lui Grigore Ghica, uneltirile, prinderea și pedepsirea tovarășilor săi de „răzmeriță”³².

În sfârșit, în favoarea paternității lui Constantin Costache, Dumitru Velciu a invocat și funcția de al treilea logofăt pe care acesta a deținut-o la începutul carierei. Or, funcția respectivă, pe care au mai exercitat-o și alți scriitori de cronici (Grigore Ureche, Vasile Demian, Nicolae Costin), ar reprezenta un indiciu că înaltul dregător avea capacitatea de a scrie cronici³³. Acest indiciu, judecat el singur, nu are o valoare probantă, atâta timp cât alți demnitari, care la începutul carierei lor au trecut prin funcția de „treti logofăt”, nu s-au remarcat ulterior prin scrieri cu caracter istoric sau literar.

În concluzie, posibilitatea ca autorul cronicii să fi fost Constantin Costache nu poate fi admisă pe baza argumentelor invocate de Dumitru Velciu. În plus, în cronică sunt prezentate o serie de evenimente istorice, cum ar fi, de exemplu, cele privindu-l pe Carol al XII-lea, de care boierul moldovean era foarte probabil străin. Ne întrebăm apoi, urmându-l pe C. A. Stoide, ce interes l-ar fi putut mâna pe acest demnitar sau pe oricare alt boier român să prezinte „cu lux de amănunte isprăvile, cu mult exagerate, sau lipsite de orice semnificație” ale lui Amiras³⁴. Nici sub raport lingvistic, după cum vom vedea mai departe, cronica nu poate fi pusă în legătură cu Constantin Costache.

4. Am lăsat intenționat la urmă examinarea ipotezei care atribuie paternitatea cronicii lui Alexandru Amiras. Înainte de a trece la evaluarea ei critică, vom face o scurtă prezentare a biografiei acestui personaj.

Alexandru Amiras, adică *emir* în limba greacă³⁵, era, după cum singur mărturisește, din Smirna (Izmir). Se presupune că era grec. Cunoscător a mai multe limbi (greacă, turcă, tătară, franceză, italiană), ajunge, probabil în 1709, în slujba regelui suedez Carol al XII-lea, devenind secretar pentru limbile orientale³⁶. În anii

²⁹ Velciu, *Cronica*, p. 624; Velciu, *Cronica anonimă (I)*, p. 67.

³⁰ C.A. Stoide, *op. cit.*, p. 279.

³¹ Vezi Neculce, *Letopisețul*, p. 710, 711.

³² Vezi, de exemplu, relatarea prinderii și iertării lui Dumitrașco Racoviță (Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 139–140).

³³ Velciu, *Cronica*, p. 624; Velciu, *Cronica anonimă (I)*, p. 624.

³⁴ C.A. Stoide, *op. cit.*, p. 280.

³⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, p. 469, nota 2.

³⁶ Vezi *Autentica istoria di Carlo XII, Rè di Suezia, nel tempo della sua dimora in Turchia, la quale durò per cinque anni e tre mesi; ricavatta esattamente dal ragguaglio fattone dal sig. d'Amira; che lo hà servito in tutto il suddetto tempo, per suo primo interpetre*, în N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IX, București, 1905, p. 68 se va cita în continuare *Autentica istoria*.

următori, îl aflăm la Bender (Tighina)³⁷ în preajma regelui. Aici, în contact cu localnicii și cu unii români din oastea regelui³⁸, începe, probabil, să învețe românește. După 1714, când regele suedez părăsește aceste meleaguri, Amiras ajunge în Moldova, unde în timpul celei de a treia domnii a lui Mihai Racoviță devine mare ușier și apoi căminar³⁹. Din cronică reiese că Amiras era folosit de domnitor mai ales în tratativele cu tătarii și, ocazional, ca însoțitor al solilor care tranzitau Moldova⁴⁰. În prima domnie a lui Grigore Ghica e amintit ca biv vel sulger cu prilejul traducerii din turcă a firmanului de înnoire a domniei⁴¹. Se presupune că această funcție a dobândit-o la începutul domniei lui Grigore Ghica⁴². Din porunca acestuia, va traduce în limba greacă cronică de a cărei paternitate ne ocupăm⁴³. Amiras este și autorul unei istorii despre campaniile lui Carol al XII-lea în Turcia, păstrată în limba italiană⁴⁴. Lucrarea a fost redactată în scopul de a fi trimisă reginei Suediei, Ulrica Eleonora, sora lui Carol al XII-lea, pe lângă al cărei secretar Amiras intervenea din Constantinopol, în 1739, pentru obținerea unei recompense bănești⁴⁵. După o informație semnalată de C. A. Stoide, Amiras ar fi fost încă în viață în 1749, când la Constantinopol este înregistrat ca prenumerant la Οδοϋ μαθηματικῆς⁴⁶. Nu avem certitudinea că acel Αλεξανδρος Σλουτζιαρη, amintit pe lista prenumeranților este una și aceeași persoană cu Alexandru Amiras⁴⁷. S-ar putea, în schimb, ca o informație semnalată de D. Russo să-l ateste în viață pe Amiras în 1754. În fondul Bibliotecii Academiei Române se păstrează, în manuscris, *Istoria șahilor*, tradusă din turcă în greacă de Alexandru, fost mare portar în anul 1754, mai 10⁴⁸. Dezvăluind informația, Russo afirma: „nu pot spune dacă acest Alexandru e un fiu

³⁷ *Ibidem*, p. 50, 68, 71, 82.

³⁸ N. Iorga, *Un ofițer român în oastea lui Carol al XII-lea*, în „Analele Academiei Române”, Seria II, Tom. XXXIV, Mem. Sect. Ist., 1912, p. 865; V. Mihordea, *Carol al XII-lea la Tighina*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., Seria III, Tomul XXV, Mem. 9, 1943, p. 450–451.

³⁹ Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 78, 91, 97. Cu aceste funcții este pomenit Amiras și în *Condica lui Constantin Mavrocordat*; vezi N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, București, 1904, p. 254 (nr. 388) și p. 328 (nr. 826).

⁴⁰ Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 84, 85, 88, 97; cf. și relatarea lui Filip Orlic, în *Călători străini despre țările române*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1997, p. 141.

⁴¹ Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 144.

⁴² N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, p. 470; cf. C.A. Stoide, *op. cit.*, p. 275–276.

⁴³ Data conținută în titlul acestei traduceri (februarie 1729) se referă foarte probabil la începerea acțiunii de traducere (Velciu, *Cronica anonimă (II)*, p. 58; cf. Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 24, nota 69, C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 274–276.

⁴⁴ Vezi *supra*, nota 36.

⁴⁵ Constantin I. Karadja, *Deux lettres du dragoman Alessandro Amira*, în „Revue historique du Sud-Est Européen”, VI, 1929, nr. 10–12, p. 336–339.

⁴⁶ *Op. cit.*, p. 276.

⁴⁷ Determinantul Σλουτζιαρη, care însoțește numele propriu ar putea avea și o altă semnificație, căci pe aceeași listă, numele lui Αλεξανδρος Σλουτζιαρη este precedat de cel al lui τραπεζιη Δημητρακης Σλουτζιαρη (vezi N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești*, vol. II, Iași, 1975, p. 120).

⁴⁸ D. Russo, *op. cit.*, vol. I, p. 202, n. 1.

al lui Alexandru Amiras sau el însuși. Nu-mi pot explica cum Alexandru Amiras, după ce a fost *mare sluger în 1729*, își dă titlul de *fost mare portar în 1754*⁴⁹. Numeroasele coincidențe din această mențiune (nume, funcție, cunoașterea limbilor greacă și turcă, și chiar epoca) ne fac să credem că identificarea lui Alexandru Amiras ca traducător din turcă al *Istoriei șahilor* are mari șanse să corespundă realității.

5. Atribuirea *Cronicii Moldovei* pentru anii 1661–1729 lui Alexandru Amiras s-a întemeiat, cum am mai spus, pe menționarea sa în cuprinsul textului de șapte ori. Examinând mențiunile respective, I. G. Sbiera considera că evenimentele cărora le este asociat Amiras sunt „atât de neînsemnate în sine”, încât „cei alți cronicari ca (sic!) drept cuvânt le-au trecut cu vederea”⁵⁰. Înregistrarea evenimentelor respective s-a datorat dorinței lui Amiras „de a-și eterniza într-acest chip numele său”⁵¹. În susținerea acestei paternități, I. G. Sbiera a mai invocat încă două considerente: 1) tonul encomiastic în care este descrisă domnia lui Grigore Ghica se află în legătură directă cu îndemnul pe care același domnitor l-a dat lui Amiras pentru a traduce în greacă compilația de cronică moldovene care se încheia cu prezentarea domniei sale; 2) sub raportul limbii și al stilului, traducerea firmanului de înnoire a domniei lui Grigore Ghica nu se deosebește de restul cronicii⁵². Examinând conținutul cronicii, N. Iorga, el însuși adept al ipotezei lui Sbiera, a atras atenția asupra unor știri externe a căror consemnare în scris s-a datorat lui Amiras⁵³.

Împotriva lui Alexandru Amiras, ca autor al cronicii, s-au formulat mai multe obiecții. În ordine strict cronologică, prima obiecție, care aparține Ariadnei Camariano-Cioran, se referă la faptul că numele lui Amiras nu este menționat în calitate de autor⁵⁴. Dacă ar fi fost autor, adaugă Dan Simonescu, ar fi fost de așteptat să-și indice paternitatea „măcar în traducerea grecească, dar în titlul acesteia, el spune clar că este numai traducătorul”⁵⁵. Contestatarii lui Amiras uită însă un lucru esențial: din momentul scrierii ei, cronică a fost adăugată la compilația de cronică moldovenești, tradusă ulterior de Amiras în greacă. Prin urmare, cronică a fost lipsită de titlu și, în egală măsură, de indicarea autorului, întrucât cuprinsul ei, care începea cu domnia lui Eustratie Dabija-Vodă, constituia urmarea firească a *Letopisețului țării Moldovei de la Aaron-Vodă încoace* al lui Miron Costin. Nefigurând ca autor al cronicii românești, numele lui Alexandru Amiras nu avea cum să apară în titlul compilației de cronică traduse în limba greacă.

Tot Ariadna Camariano-Cioran, constatând că evenimentele din cronică sunt narate la persoana a III-a, nega calitatea de autor a lui Amiras, căci într-o asemenea postură „ar fi vorbit despre sine la persoana întâia, cum fac alți cronicari, de exemplu Neculce”⁵⁶. Obiecția nu este hotărâtoare, o spune chiar Dumitru Velciu,

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 184–185.

⁵¹ *Ibidem*, p. 185.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, p. 477, 478.

⁵⁴ Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 645.

⁵⁵ Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 21.

⁵⁶ Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 645.

fiind cunoscut exemplul unor cronicari care vorbesc despre ei înșiși la persoana a III-a (Radu Popescu, Nicolae Costin)⁵⁷. Merită să reținem că la fel procedează Amiras când se referă la propria persoană în *Autentica istoria*⁵⁸.

S-a imputat ipotezei lui Sbiera și discrepanța dintre „prețuirea” arătată de Mihai Racoviță lui Amiras, prin demnitățile acordate (mare ușier, căminar) și criticile pe care acesta din urmă i le-a adus⁵⁹. Căutând să explice acest dezacord, C.A. Stoide l-a pus pe seama ingratitudinii lui Amiras⁶⁰. După părerea noastră, ar putea fi vorba și de o reacție sinceră a autorului, revoltat de numărul mare de dări fixate de acest domnitor extrem de cupid. Reacția a putut fi întrucâtva potențată de faptul că Grigore Ghica, cel care îi încredințase scrierea cronicii, era adversar al lui Mihai Racoviță.

Paternitatea lui Amiras a fost contestată, invocându-se și motivul că acesta nu a fost „ridicat la vreo dregătorie superioară” de Grigore Ghica, pomenit în cronică drept „domnu vrednic de vecinică pomenire”⁶¹. După cum am amintit, în domnia acestui domnitor, Amiras e semnalat o singură dată ca „biv vel sulgeriu”, dregătoria de „vel sulgeriu”, ocupând-o, probabil, la începutul domniei respective. Se prea poate ca, ocupat cu alcătuirea cronicii pentru anii 1661–1729 și, totodată, cu traducerea în limba greacă a compilației de cronică moldovenești, Amiras să fi renunțat la această dregătorie cu atribuții multiple și, prin urmare, consumatoare de timp, activitatea sa literară putând fi recompensată de domn într-alt mod.

Cum în partea de compilație a cronicii s-ar întrevedea „unele sentimente de antipatie față de greci”, se poate conchide, afirmă Dan Simonescu, că autorul „nu este un grec, un străin, ci este român”⁶². Obiecția nu este îndreptățită, argumentele furnizate de Dan Simonescu în sprijinul opiniei sale fiind urmarea unor interpretări greșite⁶³. Alți cercetători au văzut, în schimb, în autorul cronicii un om favorabil grecilor⁶⁴, în cronică întâlnindu-se pasaje care întăresc această idee, cum ar fi cel de față: „Slugile lui (Grigore Ghica; *n.n.*, *Al. Mareș*) ce vinisă den Țarigrad era foarte înțelepte, urmând stăpânului lor, plecați era tuturor a milui”⁶⁵.

Ultimul argument adus împotriva paternității lui Amiras este de natură lingvistică. Fiind scrisă într-o bună limbă românească, cronică „nu trădează prin stângăcii și străinisme, în special prin grecisme, un autor grec”⁶⁶. În plus, adaugă Dan Simonescu, Amiras „ca traducător se dovedește că nu știa bine românește. Necunoscând sensul unor cuvinte românești, le-a reprodus ca atare, dar dându-le desinențe grecești: *κουρτανου* (curtean), *βαταχον* (vătaf) ș.a. Alteori a omis

⁵⁷ Velciu, *Cronica anonimă (I)*, p. 63, nota 27.

⁵⁸ *Autentica istoria*, p. 50, 68, 71, 82.

⁵⁹ Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 20.

⁶⁰ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 270.

⁶¹ Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 20.

⁶² Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 22; cf. și p. 8.

⁶³ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 271–272.

⁶⁴ Al. Piru, *op. cit.*, p. 386.

⁶⁵ Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 125.

⁶⁶ Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 645.

cuvintele neînțelese, cazul cuvântului *fotoze* (acoperământ de pânză pentru împodobirea cailor)⁶⁷. Din citatele respective se desprind două obiecții. Prima obiecție – cronică e scrisă prea bine pentru a fi opera unui străin – nu este hotărâtoare, întrucât se cunosc în trecutul nostru străini care au stăpânit în scris foarte bine limba română (Antim Ivireanul, Alexandru Dascălul). A doua obiecție – insuficienta cunoaștere de către Amiras a limbii române – se sprijină pe exemple lipsite de orice relevanță. Putem oare admite că Amiras nu cunoștea cuvântul *fotoze*, care în română provine din greacă⁶⁸, sau cuvinte precum *curtean* și *vătaf*, denumind pe posesorii unor dregătorii cu care acesta, prin funcțiile deținute, se întâlnea frecvent la curtea domnească? Și apoi, dacă nu cunoștea nici cuvintele aparținând limbajului de curte, cum de i s-a încredințat sarcina traducerii în greacă a compilației de cronică moldovene? Evident că răspunsurile la niște întrebări ale căror premise sunt greșite nu trebuie căutate. Căci P.P. Panaitescu, de la care sunt preluate exemplele respective, a arătat că în talmăcirea cronicii Amiras „nu explică prin traducere instituțiile feudale, ci se mulțumește să transcrie numele lor românești”⁶⁹. Este vorba de o atitudine deliberată a traducătorului, pe care o înregistrăm și în alte texte grecești, traduse din română sau cuprinzând realități românești⁷⁰.

6. În sprijinul atribuirii cronicii lui Amiras, I.G. Sbiera a furnizat un argument care a trecut neobservat de majoritatea celor angajați în polemica stabilirii autorului acestei scrieri. Este vorba de constatarea referitoare la calitatea traducerii din limba turcă a firmanului de înnoire a domniei lui Grigore Ghica: „Limba și stilul acestei traducțiuni foarte bune întru nimic nu se deosebește de limba și stilul din celălalt contest al cronicii”⁷¹. Singurul care nu a împărtășit această observație a fost Dan Simonescu. Ca dovadă că Amiras nu ar fi știut bine românește, acesta a invocat faptul că traducerile din turcă și tătară ale fostului mare sulger „au fraze lungi, confuzii și repetiții plictisitoare”⁷². Care dintre cele două observații este justificată nu se poate spune fără o prealabilă examinare, sub raport lingvistic, a porțiunilor de text traduse. Acestea cuprind scrisori și acte traduse din turcă⁷³ și tătară⁷⁴. Există un acord deplin în privința atribuirii traducerii lor lui Amiras, amintit în calitate de traducător numai pentru firmanul de înnoire a domniei.

Parcurgerea textelor traduse ne permite să constatăm că sunt scrise într-o limbă clară, lipsită de ambiguități. Mai mult decât atât, între partea tradusă, minoritară în ansamblul scrierii, și partea originală, majoritară, există o unitate perfectă de exprimare, caracterizată prin folosirea unor cuvinte și expresii comune.

⁶⁷ Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 21.

⁶⁸ C.A. Stoide, *op. cit.*, p. 273, nota 45.

⁶⁹ Miron Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar, de P. P. Panaitescu, [București], 1958, p. 362–363.

⁷⁰ C.A. Stoide, *op. cit.*, p. 273.

⁷¹ I.G. Sbiera, *op. cit.*, p. 185.

⁷² Simonescu, *Pseudo-Amiras*, p. 21, nota 54.

⁷³ *Ibidem*, p. 138, 144–145, 145–146.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 85, 87, 150–152, 152–155.

A. Cuvinte aflate în partea tradusă (T) și în partea originală (O) a cronicii⁷⁵:

aiurile „într-alt loc, altundeva”: „iară peste voia lor să nu avem a călca aiurile” (T, 153) – „și mergia unii în Țara Munteniască, alții în Țara Leșască și pe aiurile, cine pe unde putia” (O, 52);

ardz „cerere scrisă, petiție”: „trimitând ardzu la împărăție pentru ca să ni să orânduiască... loc de așezământu și de pășunare” (T, 152) – „Apucându-se ei să facă un ardzu, precum au priimit 4000 de oameni” (O, 93); cf. și *hardzul* (O, 94);

cătană „soldat din armata ungurească”: „când au vinit într-aceste părți catanile” (T, 150) – „Iară unii den catane au alergat în târgu” (O, 80; cf. și 76);

chivernisi „a governa, a cârmui”: „alcătuind și chivernisindu toate trebile Țării Moldovii” (T, 145; cf. și 145, 146) – „căci și țara și pe boiari toți i-au chivernisit prea bine” (O, 56; cf. 65);

corespondenție (răspundenție) „schimb de scrisori sau mesaje, corespondență”: „Și mi-am făgăduit de acmu nainte că tăiem toată corespondenția... cu acei ce-au fugit în Țara Leșască” (T, 138) – „și alții cum acel Cuze ar fi avut răspundenție cu cătanele și i-ar fi îmblat scrisorile la dânșii” (O, 83);

dava „reclamație, plângere”: „și s-au părăsit de toată davaoa⁷⁶ și pricia ce au cu nohail” (T, 151; cf. și 151, unde în manuscrisul de bază apare scris *davaoa*, iar în ediția Simonescu *dovada*) – „pentru toate gălcevile și davalele tătarilor cu câte să acolișia ei de moldoveni” (O, 149; cf. 149);

hoget „act autentic, certificat”: „S-au scris acestu hoget la mijlocul luminii lui Săfer” (T, 151; cf. și 152, 154) – „Apoi au scris hogetul... și au dat hogetul tătarilor” (O, 96);

iarlâc „ordin sau permis în scris”: „trimis-au cătră măria sa domnul Moldovii cinste iarlâcul mării sale” (T, 153) – „au dat iarlâc... că să să scoale, să vie la Moldova” (O, 84; cf. și 84);

jalobă „plângere, reclamație (în scris)”: „arătându-și jaloba moldovenii, nohail încă au răspuns cu jalobă” (T, 150) – „au scris craiul cu jalobă la împărăție” (O, 65; cf. și 47, 62);

jăcui „a prăda”: „moldovenii viind în olaturile noastre ni-au jăcuit, furând și smomindu-ne robii și bucatele noastre” (T, 150–151) – „Iară tătarai lovit-au la Smil și la Reani... și au jăcuit și au arsu” (O, 60; cf. și 54, 56, 60, 95);

margine „hotar”: „să pășunăm în părțile unde ne vor arăta ispravnicii și zapci marginilor Moldovii” (T, 153) – „trimitea și la marginea Ardialului pe oamenii săi” (O, 91; cf. și 59, 88, 95);

nepriiatin „dușman”: „având poroncă... să gonim pe nepriiatinii împăratului” (T, 85; cf. și 87) – „la ce s-ar ispiti nepriiatinul să cugete vro scornitură împotriva noastră” (O, 95; cf. și 55);

⁷⁵ Exemplele reproduse în continuare sunt preluate din Simonescu, *Pseudo-Amiras*.

⁷⁶ În ms. rom. 238: ДАВАВА; cf. Simonescu, *Pseudo-Amiras*, 151: *davaoa*.

nohai „persoană care aparține populației mongole turcizate din Crimeea, Dobrogea și Bugeac”: „ca să puie la bună tocmală și alcătuiască toate lucrurile nohailor Bugeagului” (T, 150; cf. și 151, 152) – „s-au apucat să scoată pe tâlharii nohai de pe locul Moldovei” (O, 95; cf. și 61);

pozvolenie „permisiune”: „are pozvolenie să le dea agiutor împotriva neprietenilor lor” (T, 87) – „domnii și-au luat pozvolenie să se întoarcă la țările lor” (O, 52);

raia „teritoriu nemusulman supus Imperiului Otoman”: „să se așiază și să lăcuiască raiaoa Moldovii” (T, 153; cf. și 150, 153, 154, 155) – „au făcut știre împărăției, arătând starea țării și sărăcia raialii” (O, 93; cf. și 85);

rocoși „a se răscula”: „Și de ne vom rocoși, să avem a da... cia mare gloabă 1000 de pungi de bani” (T, 138) – „tătarii bugegeni nohai s-au rocoșit asupra hanului lor” (O, 60);

sprijeni „a ajuta”: „alcătuiind toate ale țării și sprijenind raiaoa împărătiască” (T, 145; cf. și 145) – „că le păria acestu domnu greu și tare sprejenitoriu..., sprejenindu-i și scoțându-le dreptate” (O, 137);

vechil „persoană împuternicită să acționeze în numele altei (altor) persoane într-o afacere, litigiu etc.”: „fiind vichili den boiarii domnului Moldovii” (T, 151; cf. și 150, 151, 155) – „numai pre unde le vor arăta vichilii domnului” (O, 149; cf. și 149);

vederat „clar, vădit”: „precum vederat s-au arătat și s-au cunoscut” (T, 145) – „și vederată au fost acea bucurie între toți pământianii” (O, 123).

B. Expresii și locuțiuni prezente în partea tradusă (T) și în partea originală (O) a cronicii:

de-a curmedziș „de-a latul”: „orânduindu-să den locul Moldovii numai 32 de ceasuri de-a lungul și 2 ceasuri de-a curmedziș” (T, 150; cf. și 152) – „începând de la hotarul lui Halil pașia până la Nistru, în lungiș cale de 32 ceasuri și de-a curmedziș, în lat, cali de 2 ceasuri” (O, 96);

o samă de vreme „perioadă, interval de timp”: „ni-am rugat că să avem voe a ne pășuna dobitoacele noastre o samă de vreme” (T, 153; cf. și 153) – „Și au ședzut Mihai vodă la închisoare, la Edicule, o samă de vreme” (O, 66; cf. și 70);

prin mijlocirea „prin intermediul, cu ajutorul”: „părăsindu-să de toată davaoa și pricea ce au cu moldovenii..., prin mijlocirea vichililor niamului nohăescu” (T, 151) – „prin mijlocirea priiatinilor ce avea la împărăție, au isprăvit firman la Halil pașia” (O, 46).

C. Un exemplu de exprimare pleonastică în partea tradusă (T) și în partea originală (O) a cronicii:

cu (den) socoteală socotind „cu (din) chibzuință chibzuind”: „Măriia sa hanul cu a sa naltă minte și socotială socotind a fi un lucru cu cali și cu cuviință” (T, 151) – „den singura socotiala sa socotind că nu-i dreaptu să dea oamenii și pogonărit și vedrit” (O, 156).

Întrebuințarea în porțiunile de text traduse a aceluiași inventar lexical înregistrat și în partea originală a cronicii constituie un argument puternic în favoarea paternității lui Amiras.

7. Atribuirea cronicii fostului mare sulger poate fi întărită și prin alte dovezi lingvistice.

Ne raportăm, în primul rând, la numele regelui Suediei, Carol al XII-lea, reprodus în cronică în varianta italiană *Carlo* (65, 68), înregistrată și în *Autentica istoria*⁷⁷; cf. în alte cronică românești pentru desemnarea aceluiași personaj, numai formele *Carol*⁷⁸ și *Carolos*⁷⁹. De origine italiană sunt și cuvintele *cumfiderata* „unită prin confederație” (87; cf. it. *confederato*) și *soma* „sumă” (99, 102, 103, 136; cf. it. *somma*), posibil și *au luat știință* „au luat cunoștință” (67), care pare un calc după *prender conoscenza*, în italiană *conoscenza* însemnând și „știință”. În text se întâlnesc deopotrivă cuvinte de origine greacă, precum *angherie* „corvoadă” (48), *furma* „formă” (143), *patrida* „patrie” (64), *procopsi* „a progresa” (120) etc. și cuvinte de origine turcă, mult mai numeroase, ca *agarlâc* „bagaj” (57), *berat* „diplomă, hrisov” (93), *buiurultă* „ordin” (132), *dunalma* „sărbătoare publică, festivitate; iluminare” (122), *havalegiu* „slujbaș turc care ridică în țările române contribuțiile în contul haraciului” (93) etc. Nu lipsesc nici cuvintele de origine tătară, cum ar fi *iarlâc* „ordin sau permis în scris” (84), iar, pe alocuri, înregistrăm și unele cuvinte de origine latină ca *orație* „cuvântare, discurs” (123) și *titul* „titlu” (120). Această paletă neologică foarte diversă este ușor explicabilă pentru un vorbitor de greacă, italiană, turcă și tătară, cum era Amiras.

8. O serie de informații cuprinse în cronică, converg la rândul lor spre desemnarea autorului în persoana lui Alexandru Amiras. Examinând domnia a doua a lui Nicolae Racoviță, N. Iorga atrăgea atenția, printre altele, asupra informațiilor „despre afacerile suedeze, pe care începe să ni le comunice fostul secretar pentru limbile orientale al lui Carol al XII-lea”⁸⁰, precum și pe cele referitoare la protejatul acestui rege, polonezul Stanislav Leszczyński⁸¹. În linii mari, știrile respective se întâlnesc și în alte cronică românești din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Nicolae Costin, Ion Neculce, Axinte Uricariul). Există însă în relatarea acestor știri din cronică noastră câteva detalii neîntâlnite în celelalte cronică, dar, care fapt notabil, se regăsesc în *Autentica istoria* a lui Amiras.

Pierzând bătălia de la Poltava, „fugit-au craiul șvedzăscu la Voziia”, se spune în cronică (65). Același amănunt, fuga regelui suedez, îi este cunoscut lui Amiras: „ed il rè, che fu ferito nel piede, ...fuggi verso Ozacow” (*Autentica istoria*, 44).

În legătură cu sosirea la Iași a lui Stanislav Leszczyński, cronică relatează că acesta era „îmbrăcat némțiaște” (72), amănunt inexistent la ceilalți cronicari români, dar prezent, în schimb, în textul italian: „vestito alla tedesca” (*Autentica istoria*, 84).

⁷⁷ *Autentica istoria*, p. 43, 48.

⁷⁸ Neculce, *Letopisețul*, p. 405.

⁷⁹ Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*. Ediție critică de Gabriel Ștrempel, II, București, 1994, p. 205, 207; se va cita în continuare *Cronica paralelă*.

⁸⁰ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, p. 477.

⁸¹ *Ibidem*, p. 478.

Același personaj, aflat între timp, la Zagarancea, în Basarabia, este trimis de turci la Tighina, însoțit de „700 de slujitori de la Rumele, călărime” (74; cf., pentru cifra exactă a oastașilor, aparatul critic al ediției). Detaliul din urmă, numărul călăreților, îi este cunoscut lui Amiras: „Lo rimandarono a Bender con 700 spachi” (*Autentica istoria*, 102), nu însă și celorlalți cronicari români.

Prin același firman împărătesc, prin care Stanislav Leszczyński era trimis la Tighina, s-a ordonat oastei turcești „să margă să zidiască cetatia Hotinului” (73). Aceeași dispoziție o regăsim reprodușă și de Amiras: „ed Abdi-Bascia (comandantul oastei turcești; *n.n.*, *Al. Mareș*) coll' esercito e gli altri Bascia vadino a Chotino, per fabbricarlo” (*Autentica istoria*, 102–103).

Pentru Amiras, care a stat ani buni la Bender în slujba regelui suedez, cunoașterea acestor amănunte este într-un totu firească. Nu ne mai mirăm, prin urmare, să aflăm, consemnată în cronică românească până și adresa locuinței în care a stat la Tighina Stanislav Leszczyński: „casăli lui Chior Ismail aga” (73).

Printre polonezii care sprijineau acțiunile regelui suedez, cronică anonimă amintește, printre alții, pe „mareșal Tarlo” și pe „Cârșpin hatman Polnii litovschii” (69), personaje care figurează, printre aliații regelui, și în relatarea italiană a lui Amiras: „il maresciallo Tarlo, il conte Crispino, Chatmano-Minore della Lituania” (*Autentica istoria*, 82). Cei doi înalți demnitari poloni nu sunt cunoscuți celorlalți cronicari români.

Interesul manifestat în cronică pentru descrierea evenimentelor în care sunt implicați tătarii pledează, de asemenea, în favoarea paternității lui Amiras. Pe tătari, el i-a cunoscut foarte bine, desigur și în calitate de trimis al regelui suedez, *Autentica istoria* conținând informații despre viața și organizarea acestora (75–76). Cunoașterea acestui popor, a cărui limbă a deprins-o înainte de a se stabili în Moldova, explică, după părerea noastră, atenția cu care sunt urmărite în cronică acțiunile acestora. Despre hanul tătar, aflăm din ambele scrieri că era adeptul unei judecăți drepte: „cia driaptă giudecată a hanului” (128) – „ma hanno, non studio, ma bon giudizio” (*Autentica istoria*, 76).

În sfârșit, autorul cronicii cunoștea bine clauzele tratatului de pace încheiat între turci și ruși la Stănilești, în iulie 1711. După cum se știe, acest tratat cuprindea șapte clauze⁸². Cronicile românești reproduc fie primele două clauze (Nicolae Costin⁸³, Axinte Uricariu⁸⁴), fie primele trei clauze, precedate de a șasea (Ion Neculce⁸⁵). Singură *Cronica anonimă* prezintă primele patru clauze ale acestui tratat. Cel care le-a consemnat, nimeni altul decât Amiras, a renunțat la ultimele trei clauze, de mai

⁸² *Tractatele dintre Turcia și Rusia*, în *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, Volumul I, București, 1888, p. 97–98.

⁸³ Nicolae Costin, *Letopisețul țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*. Ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, cu o prefață de G. Ivănescu, Iași, 1976, p. 336.

⁸⁴ *Cronica paralelă*, II, p. 248.

⁸⁵ Neculce, *Letopisețul*, p. 592, 593, 594.

mic interes pentru români. Cunoscător al dispozițiilor acestui tratat, Amiras le-a notat într-o formă succintă în scrierea sa despre Carol al XII-lea⁸⁶. Iată cum glăsuiește clauza a patra a tratatului respectiv în cronica românească și în scrierea italienească: „și sol la poartă să nu mai aibă; numai neguțitorii să neguțitoreană pre uscat la Țarigrad” (70) – „che niuno ministro russo per ordinario risedesse alla Porta; per li mercanti, il traffico” (*Autentica istoria*, 66).

9. Dovezile de critică textuală semnalate întăresc negreșit opinia lui I.G. Sbiera, privind atribuirea cronicii de față lui Alexandru Amiras. Reafirmând paternitatea lui Amiras, ținem să subliniem două trăsături definitorii pentru personalitatea lui. Prima constă în stăpânirea foarte bună a limbii române. Această performanță lingvistică s-a datorat desigur unei aptitudini înnăscute pentru învățarea limbilor, dar, probabil, și cunoașterii altor limbi romanice: italiana și franceza (nu-i exclus să fi cunoscut și latina). El era, de altfel, conștient că învățarea limbii române pentru un străin era ușurată, când acesta cunoștea, cazul lui Grigore Ghica pe care îl semnalează, „limba lătiniască” și „frânciască”(125–126).

A doua trăsătură care îl definește pe Amiras este înclinația sa pentru progres. El laudă domnii care reduc fiscalitatea excesivă, precum și pe cei care introduc, precum Grigore Ghica, forme de civilizație citadină: „turnul cel naltu den poarta cetății” în care „tocmisă într-însul ceasornic” (125), „case domnești pe furma casălor de la Țarigrad”, „havuzuri și chioșcuri și cerdacuri și alte lucruri”, „grădina de i-au zis «Frumoasa»” (143). Dar mai presus de aceste realizări, domnul este laudat pentru că „au așezat... școale de învățătura cărții, în oraș în Iași, cu cheltuiala sa: școală eliniască, greciască, moldoveniască, cu dacăli învățați” (141), frecventate atât de copiii boierilor, cât și de cei ai oamenilor săraci, „ce nu avea cu ce plăti învățătura” (141).

SUR LA PATERNITÉ DE LA *CHRONIQUE ANONYME*
DE LA MOLDAVIE (1661–1729)

(Résumé)

L'examen critique des recherches consacrées à l'auteur de cette chronique met en valeur l'hypothèse exprimée par I. G. Sbiera: l'auteur a été Alexandre Amiras. La paternité de celui-ci est prouvée aussi par de nouveaux arguments appartenant à la critique textuelle.

Cuvinte-cheie: paternitate, autor anonim, Alexandru Amiras, Constantin Costache.

Mots-clés: paternité, auteur anonyme, Alexandre Amiras, Constantin Costache.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

⁸⁶ *Autentica istoria*, p. 66.